

OSOBNOSTNÉ ASPEKTY UTVÁRANIA VEDOMIA

BARBORA HLAVOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HLAVOVÁ, B.: Personality Aspects of Forming of Consciousness. *Filozofia* 41, 1986, No. 4, p. 435.

The paper consists of two parts. In the first one theoretical-methodological presuppositions of the examination of problems in question are given. In this connection the analysis is focused on gnozeological reduction of consciousness, on the role of the object-practical activity in the process of its forming, on personality as the bearer of consciousness. In the second part personality aspects of consciousness are specified in view of the content, its psychological, social-psychological, axiological, ethical, world-view, ideological aspects which form, objectify and function in a syncretic way in richly structured activities of personality are inquired.

I. Teoreticko-metodologické predpoklady

Posun v chápaní spoločenského vedomia, ktorý nastal v posledných rokoch v marxistickej filozofii vyvolal záujem i o iné stránky a rozmery vedomia ako len o jeho teoreticko-poznávací, gnozeologický rozmer. Čím viac sa upúšťalo od chápania vedomia ako jednostranne kauzálného odrazu sociálnej skutočnosti, tým viac sa aktualizovala požiadavka hlbšie poznať tie jeho stránky, ktorými vedomie funguje ako aktívna konštitutívna súčasť ľudskej činnosti, spoločenskej praxe. Fenomén vedomia začal byť reflektovaný ako vnútorne bohato diferencovaný celok, ktorý má svoju internú dynamiku, svoje „živé“, prakticky fungujúce štruktúry, ktoré v konkrétnej, predmetno-praktickej činnosti sociálnych subjektov pôsobia v synkretickej jednote. Tieto štruktúry majú svoju zvláštnu, osobitú úlohu a význam v činnosti človeka a v žiadnom prípade sa nemôžu redukovať (teoreticky a následne i prakticky) len na všeobecný teoreticko-poznávací rozmer vedomia, či na jeho gnozeologickú funkciu v procese tejto činnosti. Snaha precíznejšie a komplexnejšie filozoficky reflektovať fenomén spoločenského vedomia vedie k tomu, že začínajú v tejto reflexii vzbudzovať pozornosť také jeho stránky ako je vôľová, emocionálna, hodnotovo-orientačná, morálna, normatívna, estetická, ale predovšetkým duchovno-praktická, pretvárajúca, ktoré spolu s teoreticko-poznávacou možno považovať za závažné, aktívne momenty totality spoločensky štruktúrovaných životných činností sociálnych skupín, tried, jednotlivcov. Preferovanie gnozeologickej funkcie vedomia spôsobilo, že ostatným aspektom vedomia bola doteraz venovaná vo filozofii relatívne skromná pozornosť. Ukazuje sa potreba ich hlbšieho, precíznejšieho výskumu nielen preto, že ich rozpracovanie absentuje vo vlastnej filozofickej teórii vedomia, ale aj preto, že ich dôsledná, ucelená marxistická analýza má svoju závažnú praktickú relevanciu.

Ak by sme sa mali pokúsiť skúmať spomínané stránky vedomia na

určitej spoločnej, teoreticko-metodologickej báze, za predpokladu zachovania ich vlastných osobitostí a zvláštností, tak by výskum mal vychádzať z týchto zámerov:

1. Z úsilia prekonať, „prekročiť“ gnozeologickú redukciu v chápaní osobnostných aspektov vedomia s tým, že sa poukáže na dialektiku teoreticko-poznávacjej štruktúry vedomia s jeho vôľovou, emocionálnou, hodnotovo-orientačnou, morálnou, estetickou, sémantickou, konatívnou štruktúrou, na ich vnútorne diferencovaných, avšak v totalite ľudského konania celostnú funkčnosť.

2. Skúmať túto dialektiku vo vzťahu s konaním človeka, s jeho predmetno-praktickou, spoločenskou činnosťou. Osobnostné aspekty vedomia chápať ako „činné“ stránky vedomia, ktoré majú nezastupiteľnú úlohu v prakticko-pretvárajúcom procese skutočnosti i človeka samého.

3. Pochopiť tieto stránky vedomia ako „činné“ momenty ľudských aktivít znamená súčasne riešiť otázku ich sociálneho nositeľa, s centrovaním na človeka ako osobnosť.

Vedomie odkrýva subjektu nielen obraz sveta, ale akceptuje i človeka samého, jeho stavy a činnosť. Pri tomto procese nejde o bezprostredný, ale sprostredkovaný odraz, a fakt, ako subjekt spätne koná, nie je daný len obsahom poznania odrazenej skutočnosti, ktorá sa mu cez vedomie „odkrýva“, ale aj inými komponentami a štruktúrami individuálneho vedomia. Transformácia skutočnosti subjektom a vznik vedomého javu zahrnuje tak zmyslové dáta ako aj významnosť týchto javov pre človeka, s ňou spojenú výberovosť a cieľavedomosť konania, motiváciu k činnosti, emocionalitu človeka, jeho záujmy, potreby, všetko to, čo Vygotskij nazýva „utajeným plánom vedomia“, ktorý však je vždy plánom formujúcim sa v činnosti subjektu (1, s. 111). To dáva predpoklad transponovať uvažovanie o osobnostných stránkach vedomia smerom k uchopeniu ich zakotvenosti v predmetno-praktickej činnosti sociálnych subjektov, ktorú treba vždy analyzovať v kontexte konkrétne-historickej určenosti spoločnosti. Ukazuje sa, že doterajšia gnozeologická interpretácia vedomia, ktorá má svoje opodstatnené a nezastupiteľné miesto vo výskume tohto javu, je nedostačujúca pri vysvetľovaní vedomia ako vnútorne bohato diferencovanej celostnosti, pri postihovaní jeho ontologického statusu, ktorý sa „vyjavuje“ práve v predmetno-praktickej činnosti sociálnych subjektov, v ich bohato štrukturovaných aktivitách. Uvedomenie si tohto faktu je predpokladom, aby sa osobnostné aspekty vedomia, ktorými chápeme emotívne, vôľové, hodnotovo-orientačné, morálne, svetonázorové, ideologické rozmery vedomia uchopili nielen na úrovni gnozeologických, poznávacích výsledkov vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia, ale na úrovni dialekticky protirečivého vzťahu *vedomia* a *konania* sociálnych subjektov, indivíduí, osobností. Len na tejto úrovni sa dané osobnostné rozmery vedomia objektivujú ako vedomie činné, ktoré sprevádza a reguluje premenu sveta so sebaapremenou človeka. To, že analýza vedomia sa posúva z teoreticko-poznáva-

júceho rozboru na rozbor vedomia ako činného znamená, že dané rozmery vedomia nemožno chápať a skúmať ako relatívne ucelené podoby (tzv. morálka, náboženstvo, umenie atď. ako formy vedomia), ale ako momenty praktickej, životnej činnosti ľudí, ako tvorivo konštitutívne súčasti spoločenskej praxe. Prekročenie gnozeologického rádsu vedomia a skúmanie jeho osobnostných aspektov v ráduse prakticko-konatívnom je potrebné považovať za jeden zo základných, zjednocujúcich a špecifikujúcich predpokladov skúmania tejto problematiky.

Pre uchopenie, poznanie a výskum uvedených osobnostných stránok vedomia je dôležité vychádzať zo všeobecnejšieho určenia fenoménu vedomia. Je na mieste pripomenúť, že jeden z najvýznamnejších prínosov marxizmu do teórie vedomia treba vidieť v tom, že odhalil povahu tohto javu vo zvláštnostiach ľudskej činnosti, v jej predmetnom charaktere. Filozoficko-marxistická reflexia vedomia spočíva v analýze spoločenských podmienok a spôsobov činnosti individuí, ktorá sa spredmetňuje. V tejto súvislosti možno povedať, že vedomie je transformovaná forma prejavu spoločenských vzťahov, ktoré sa uskutočňujú činnosťou človeka v predmetnom svete (1, s. 94). Tieto konštatácie nesmerujú k popretiu psychických osobitostí vedomia, ktoré nesporne zohrávajú svoju významnú, dokonca nezastupiteľnú úlohu v procese jeho celostného fungovania, chcú však akcentovať skutočnosť, že „odkrývanie“ osobnostných rozmerov vedomia (teda aj psychických, emocionálnych, vôľových) cez predmetno-praktickú činnosť človeka znamená poznanie hlbších, podstatnejších príčin ich determinácie a utvárania. Pojem predmetno-praktickej činnosti je pre poznanie a analýzu osobnostných stránok vedomia primárne dôležitý. Jeho závažnosť má pre skúmanú problematiku dvojzjedný význam: na jednej strane osobnostné aspekty vedomia a im zodpovedajúce jeho rozmery sú *výsledkom* tejto činnosti a na druhej strane sú súčasne *predmetom* jej pôsobenia. Týka sa to napr. takých procesov ako je znovuosvojovanie hodnôt, sémantizácia objektívnej skutočnosti a následné fungovanie znakových sústav, proces interiorizácie v ontogenéze človeka atď. Táto skutočnosť vedie k tomu, že pre poznanie danej problematiky je potrebné vychádzať z analýzy predmetno-praktickej činnosti sociálnych subjektov, z ich životných aktivít.

O osobnostných stránkach vedomia nemôžeme hovoriť bez toho, aby sme si nevymedzili pojem osobnosti ako nositeľa vedomia. Ak obsah vedomia je determinovaný väzbami a súvislosťami systému reálnych činností človeka, jeho reálnych aktivít, tak nositeľom týchto aktivít, a teda i vedomia, je človek. Dôležitým sa stáva určiť tie jeho zvláštnosti a osobitosti, ktoré ho charakterizujú ako osobnosť, a to z toho dôvodu, že v sieti týchto zvláštností sa utvára zvláštna modalita skúmaných aspektov vedomia ako aspektov osobnostných. To, čo by malo tieto stránky vedomia, tzn. psychologickú, sociálnopsychologickú, axiologickú, etickú, ideologickú, obsahovo zjednocovať, je ich osobnostný fundament determinovaný zvláštnosťami kategórie osobnosti. V tejto súvislosti je

potrebné vyčleniť niekoľko základných východísk týkajúcich sa kategórie osobnosti ako zásadne určujúcich predpokladov pre poznanie skúmanej problematiky:

1. Osobnosť je potrebné filozoficky reflektovať ako *historicko-spoločenskú* kategóriu a neredukovať ju na výmer niektorej zo špeciálnych disciplín (napr. psychológie, pedagogiky).

2. Treba rešpektovať tézu, že osobnosťou sa človek *stáva*. Toto „stávanie sa“ treba považovať za procesuálny dej, ktorý zahrnuje nielen utváranie, ale aj formovanie osobnosti. Procesuálnosť, ktorú možno skúmať ako historický proces, ale i ako proces vlastnej ontogenézy človeka, premieta sa tak do genézy ako aj aktuálneho fungovania osobnostných rozmerov vedomia. Človek sa osobnosťou stáva v spoločenských vzťahoch, do ktorých vstupuje svojou činnosťou. V tejto súvislosti možno pripomenúť Leontievovo konštatovanie, že predpoklady vývoja osobnosti sú vo svojej podstate neosobné (1, s. 130).

3. Osobnosť je vo svojej podstate niečím *jedinečným*, neopakovateľným. V tomto zmysle je pre každú osobnosť charakteristická určitá individualita. Avšak nejde o jedinečnosť vôbec, pretože osobnosť je tým významnejšia, čím viac vo svojej neopakovateľnej individualite vyjadruje niečo nadindividuálne, všeobecné, tzn. či už skupinové, kolektívne, spoločenské. V tomto zmysle je potrebné viesť „rez“ individuálnym a skupinovým vedomím u jednotlivých skúmaných osobnostných rozmerov vedomia.

4. Dôležitým východiskom je chápanie osobnosti ako *subjektu*. V podstate ide o to, že osobnosť *uvedomelo* reflektuje svoje aktivity — svoje sociálne postavenie, vzťah k svetu, iným ľuďom; dokáže z „nadhľadu“ posudzovať svoje morálne, emocionálne, hodnotovo-orientačné, ideologické a iné vzťahy k sociálnemu prostrediu. Táto zvláštnosť osobnosti dáva predpoklad k formovaniu morálnych, hodnotových, ideologických, svetonázorových a ďalších obsahov jej vedomia.

5. Osobnosť je *aktívnym* subjektom, je subjektom vedomia a konania a v napätí týchto dvoch pólov sa konštituuje jej aktivita, jej pretvárajúco konatívny vzťah k sociálnej skutočnosti. V zložitosti vnútorných väzieb a prechodov medzi vedomím a reálnym činom osobnosti prebieha zápas medzi poznaným, uvedeným a uskutočneným, medzi potenciálnym a aktuálnym, mysleným a reálnym. V konečných dôsledkoch je však aktivita „prejavom toho, ako osobnosť vyjadruje, realizuje a zabezpečuje svoju pozíciu v jestvujúcich vzťahoch“ (2, s. 231). Túto skutočnosť je potrebné transponovať do skúmaných stránok vedomia ako predpoklad uchopenia ich „činného“, konatívneho momentu.

Uvedené východiskové predpoklady dotýkajúce sa kategórie osobnosti naznačujú, že vymedzený pojem osobnosti ako metodologicky určujúci pre analýzu osobnostných stránok vedomia presahuje pojem individua, dáva osobnosti spoločenský rozmer, a tým aj jej vlastný, osobitý spôsob začleňovania sa do reprodukčného procesu spoločnosti. Čím

je toto začlenenie bohatšie, v zmysle bohatosti jej vzťahov so sociálnou skutočnosťou, tým je osobnosť bohatšie rozvinutejšia. Tu sú teoreticky a prakticky skryté predpoklady utvárania a formovania i socialistickej osobnosti. Ak vychádzame z toho, že osobnosť je nositeľom a aktívnym subjektom vedomia a konania, tak jej začleňovanie do reprodukčného procesu spoločnosti znamená súčasne *profilovanie* a *reprofilovanie* tohto vedomia a konania v zmysle jeho osobnostných kvalít a aspektov.

„Mechanizmus“ utvárania osobnosti a osobnostných stránok jej vedomia je primárne daný spoločenským rozmerom osobnosti a je potrebné dešifrovať toto spoločenské v nej, aby nedochádzalo k nesprávne pochopenej polarite osobnosti a spoločnosti. V sovietskej literatúre [3] sa konštatuje, že osobnosť sa začleňuje len do tých spoločenských vzťahov, ktoré odpovedajú jej potrebám, tieto vzťahy si osvojuje, a tým sa stávajú jej vnútorným základom, jej podstatou. Na druhej strane jestvujú aj také spoločenské vzťahy, ktoré potreby osobnosti bezprostredne nevystihujú, a preto zostávajú pre ňu vonkajším prostredím. Táto skutočnosť je dôležitá nielen pre vysvetlenie individuálnych zvláštností konkrétnych osobností, ale aj pre proces vývoja spoločenských vzťahov samých. V uvedenej publikácii sa uvádza, že nejestvujú žiadne mimoosobnostné a neosobnostné vzťahy, ale že všetky spoločenské vzťahy sú individualizované. Možno to potvrdiť faktom, že vo vývoji spoločnosti sa utvárajú určité, objektívne podmienené *sociálne prostriedky* (napr. formy vlastníctva, deľba práce), ktoré individualizujú spoločenské vzťahy. Avšak preto, že jednotlivec svojou činnosťou pretvára a obsiahne len časť spoločenských vzťahov, potom v jednej a tej istej dobe prechádzajú jednotlivci rôznymi cestami vývoja, rôznou mierou sa ako osobnosti rozvíjajú, čo podstatne a objektívne profiluje i ich osobnostné vedomie a konanie. Preto skúmanie podmienok a okolností celého procesu začleňovania sa osobnosti do spoločenských vzťahov je závažným predpokladom poznania procesu utvárania a profilovania vedomia osobnosti. Z týchto konštatácií vyplýva závažné teoreticko-metodologické východisko, že obsah a funkcie osobnostných aspektov vedomia, ktorých nositeľom je osobnosť, nie sú dané vnútorným, inertným „samopohybom“ jej vedomia, ale ich obsah, úroveň, objektivácia v konaní osobnosti je objektívne determinovaná spoločenskými vzťahmi a začleňovaním sa osobnosti do nich. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že „rozvoj osobnosti sa meria jej schopnosťou realizovať objektívne zmeny vo svojej činnosti“ [2, s. 231].

II. Obsahová špecifikácia problematiky

Problematicu možno detailnejšie špecifikovať obsahovým vymedzením niektorých osobnostných aspektov vedomia. Výskum by mal začať analýzou *dialektiky procesov socializácie a individualizácie* pri utváraní osobnosti a jej vedomia s akcentom, že spoločenské procesy sú sprostredkované sociálnymi nositeľmi, pričom diferenciácia nositeľov je mnoho-

rozmerná a zvyšuje sa mierou štruktúrovanosti spoločenských procesov. Analýza musí vychádzať z faktu, že individualizácia neoznačuje len psychologickú štruktúru osobnosti vyplývajúcu z prirodzených predpokladov jednotlivca a procesu socializácie, ale je to štruktúra spoločnosti vôbec, jej uskutočňovanie vyplývajúce zo štruktúry spoločenských vzťahov a podmienok individualizácie, ktoré táto štruktúra určuje. Táto objektívna determinácia procesu individualizácie determinuje aj individualizáciu spoločenských foriem vedomia daného sociálneho subjektu, osobnosti.

Nastolenú problematiku je potrebné skúmať aj na úrovni *psychologických aspektov fungovania a rozvoja osobnosti*, pričom by išlo o analýzu procesov a spôsobov subjektívneho konštituovania a reprodukovania sa spoločenskej skutočnosti. Analýza by mala byť dovedená až na kvalitatívne špecifickú úroveň konania individualizovaných osobností, vrátane psychologických predpokladov tohto konania — kognitívne procesy, motivácia, emócie, vôľa. Pritom je potrebné vychádzať z faktu, že spoločnosť má v konečnom dôsledku svoju „živú“ skutočnosť jedine v činných jednotlivcoch, ktorí sa za určitých historických podmienok a na určitej etape svojej individuálnej histórie stávajú osobnosťami. Zanedbávanie individuálno-osobnostného momentu spoločenského diania, alebo jeho degradácia na prejavy, či doplnok „spoločenského“, interpretovaného ako ontologická substancia, znemožňuje pochopiť život, činnú aktualizáciu, inováciu, modifikácie a zmeny rôznych objektivizovaných výtvorov ľudskej činnosti.

Predmetom pozornosti by mali byť i *sociálnopsychologické aspekty individuálneho vedomia*. V tomto prípade by si predmet výskumu mal všímať sociálnopsychologickú špecifikáciu, determináciu, charakteristiku funkcie a prejavy individuálneho vedomia v rámci života osobnosti v sociálnych skupinách a kolektívoch, otázku „participácie“ jednotlivca na kolektívnom subjekte. Východiskom analýzy by malo byť chápanie jednotlivca ako kolektívnej, spoločenskej bytosti. Skúmať problematiku na tejto úrovni znamená postihnúť súvislosti, dialektiku a protirečenia vzťahu osobnosti a sociálnych skupín, poznať tieto momenty ako hybné sily rozvoja osobnosti a významné momenty rozvoja spoločnosti.

Problematika *axiologického rozmeru vedomia* by mala vychádzať z procesu utvárania hodnotového bytia v predmetno-praktickej činnosti sociálnych subjektov, z analýzy užitočnej hodnoty, zo vzťahu potenciálnych a aktuálnych hodnôt, sémantizácie objektívnej skutočnosti a fungovania znakových sústav v životnej činnosti človeka, z problematiky interiorizácie hodnôt, zdôvodnenia ich funkcie ako významných aktivačných a iniciačných potenciálov socialistickej osobnosti ako závažných faktorov jej autoregulačného mechanizmu. Analýza by mala postihnúť predovšetkým vzťah hodnôt a konania osobnosti, pričom by sa centrovala na problematiku hodnotových orientácií ako štruktúrno-hodnotových vzťahov individua k sociálnej skutočnosti.

Morálne vedomie je nezastupiteľným fenoménom v štruktúre individuálneho vedomia osobnosti. Pozornosť je potrebné zamerať predovšetkým na konatívnu stránku tohto vedomia, na vzťah morálneho vedomia a morálnej činnosti individua. Je potrebné skúmať objektívne spôsoby a dôsledky realizácie vzťahov osobnosti k iným sociálnym subjektom. V podstate by malo ísť o *dialektiku morálneho vedomia a správania pri utváraní a formovaní osobnosti*. „Rez“ morálnou problematikou musí ísť dvoma smermi: jednak na morálne vedomie ako celostný, subjektívny fenomén, na jeho hodnotovo-normatívnu charakteristiku, funkcie, na problematiku morálnej regulácie a jej miesto v systéme sociálnej regulácie spoločenských vzťahov s poukázaním na rast a významnosť morálneho faktora v procese budovania socialistickej spoločnosti a jeho úlohy pri riešení jej neantagonistických spoločenských rozporov, a jednak na individuálne morálne vedomie, na kategóriu „svedomia“ a „povinnosti“ ako morálne psychologických mechanizmov sebauvedomenia a sebakontroly osobnosti v procese jej zospoločensťovania, v procese jej ontogenézy (aktuálne konatívny rozmer morálneho), ale i v procese spoločensko-predmetnej činnosti človeka ako rodovej bytosti (historická kontinuita a diskontinuita morálneho).

Pozornosť výskumu by mala byť zameraná aj na problematiku *maloburžoáznej ideológie a recidív malomeštiackeho spôsobu myslenia a konania* v podmienkach socializmu, pričom by išlo o analýzu triednej podstaty maloburžoáznej ideológie, o malomeštiacky štýl myslenia a konania a o negáciu týchto prejavov ako podmienky formovania socialistickej osobnosti.

Stranou by nemala zostať ani analýza náboženstva ako prevrátenej formy vedomia ako aj estetický, politický, právny rozmer vedomia.

Zmyslom takto koncipovaného skúmania osobnostných aspektov vedomia by bolo ukázať ako vedomie funguje vo svojich špecifických rozmeroch v činnosti a konaní sociálnych subjektov, ako sa touto činnosťou utvára a formuje. Nové pohľady na socializačné, psychologické, sociálnopsychologické problémy individua, na jeho hodnotové, morálne, svetónázorové postoje a orientácie, ktoré by výskum so sebou priniesol, by nesporne prispeli do teórie a praxe procesu formovania socialistickej osobnosti, hlbšie ozrejmili miesto a úlohu tejto osobnosti v procese reprodukcie spoločenských vzťahov socializmu. Reálne implikácie výskumu by boli pravdepodobne užitočné pre celú decíznú sféru: oblasť riadenia, výchovy, vzdelávania, oblasť ideológie, pričom výsledky by nemali byť zanedbateľné ani pre oblasť prognostickú, pokiaľ sa bude pýtať na osobnostné stránky vedomia, jeho utváranie a formovanie.

LITERATÚRA

1. LEONTIEV, A. N.: Činnost, vědomí, osobnost. Praha 1978.
2. ABUECHANOVÁ-SLAVSKÁ, K. A.: Dialektika ľudského života. Bratislava 1984.
3. MOKRONOSOV, G. V. — MOSKALENKO, A. T.: Metodologičeskije problemy issledovanija obščestvennyh otnošenij i ličnosti. Novosibirsk 1981.

ЛИЧНОСТНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЗНАНИЯ

Барбора Главова

Статья состоит из двух частей. В первой части рассматриваются теоретическо-методологические предпосылки исследования данной проблематики. В этой связи автор анализирует гносеологическую редукцию сознания, место предметно-практической деятельности при его формировании, личность как носителя сознания. Во второй части речь идет о содержательном определении личностных аспектов сознания, о его психологической, социально-психологической, аксиологической, этической, мировоззренческой и идеологической сторонах, которые формируются, объективизируются и конкретно функционируют в богато структурированных формах жизнедеятельности личности.

PERSÖNLICHKEITSASPEKTE DER BEWUSSTSEINSBILDUNG

Barbora Hlavová

Die Studie hat zwei Teile. Im ersten werden theoretisch-methodologische Voraussetzungen der Untersuchung der gegebenen Problematik angeführt. In diesem Zusammenhang ist die Analyse auf die erkenntnistheoretische Reduktion des Bewusstseins, den Stellenwert der gegenständlich-praktischen Tätigkeit bei seiner Bildung, die Persönlichkeit als Bewusstseinsträger gerichtet. Im zweiten Teil geht es um die inhaltliche Bestimmung der Persönlichkeitsaspekte des Bewusstseins, um seine in den reich strukturierten Aktivitäten der Persönlichkeit sich bildende, objektivierende und synkritisch funktionierende psychologische, sozial-psychologische, axiologische, ethische, weltanschauliche und ideologische Seite.